

UTICAJ EKONOMSKOG LIBERALIZMA NA DRŽAVE U TRANZICIJI

Darko Gavrilović¹, Srđan Milašinović², Želimir Kešetović³

¹*Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad*

²*Kriminalističko-policijska akademija, Beograd*

³*Fakultet bezbednosti, Beograd¹*

Sažetak: Govoreći o ekonomskom liberalizmu u XX i na početku XXI veka, koji se usmerio na koncept slobodne trgovine i s njom povezano učenje o *laissez-faire*, treba imati na umu da je on svu snagu usmerio na rušenje ekonomskih barijera koje su rasle unutar zemalja i između njih, s jedne, i na borbu protiv svih oblika organizacija od antičkih društava do novih sindikata, s druge strane. On je najviše odgovarao ekonomskim gigantima, jer im je pružao mogućnost slobodne konkurencije u kojoj veći i jači jednako slobodno može da pregazi slabijeg i manjeg. Mada je ekonomski liberalizam doživeo krizu nakon Prvog svetskog rata, i to od strane fašizma i komunizma, on je ipak uspeo da se u drugoj polovini XX veka, oporavi i da se vrati u jednoj novoj formi, u kojoj moćnici imaju još veću moć i u kojoj nemilosrdno, kako je to uostalom uvek i bilo, gaze slabije – u ovom slučaju nacionalne ekonomije srednje razvijenih i nerazvijenih država.

Ključne reči: liberalizam, globalizacija, mediji, vojni kompleks, bezbednosti, politički mitovi.

1. Uvod: liberalizam kao ekonomsko-politička doktrina i ideologija

Liberalizam kao ekonomsko-politička doktrina, ideologija i strategija mlade građanske klase, zasnovana na najvišim načelima filozofije prirodnog prava (Lok, Ruso) reafirmisala je i racionalizovala njene temeljne principe. Rušeći feudalne okvire, gde je nasleđe bilo glavna društvena vrednost, liberalizam je, kao doktrina i politička praksa, obogatio svet i civilizaciju političkom emancipacijom i idejom

¹ E-mail: srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs; zelimir.kesetovic@gmail.com

slobode i jednakosti, kao idealima kojima se težilo tokom čitavog razvoja ljudskog društva. Odatle su proistekli konstitutivni principi moderne epohe: vladavina prava, institucionalna zaštita sloboda, slobodno građansko i političko udruživanje i, uopšte, slobodna i kritička javnost. Trajne tekovine liberalizma i epohe moderne osim slobode, jesu i parlamentarna demokratija, pravna država, sekularizacija, eliminisanje egzistencijalne oskudice, savlađivanje prirodnih sila i njihovo podređivanje čoveku i napretku, politička emancipacija kolonija, „potrošačko društvo“ i slično. Međutim, to je samo jedna strana modernizacije i liberalizma kao društvenih procesa.

Druga strana tih procesa odvijala se kroz prinudu i nasilje ili bar posredstvom prinude i nasilja. Akumulacija kapitala spojena s modernizacijom za posledicu je imala i akumulaciju moći i prinude, što je proizvelo i apsolutizaciju države, klase, nacije, vođa, kolonijalizam, imperijalizam, rasizam, svetske ratove, visokoorganizovano i tehnološki usavršeno sistemsko i društveno nasilje, razarajući odnos prema čovekovoj prirodi i dehumanizaciju. Otuda se politička emancipacija, racionalizacija sfere ekonomije i proizvodnje, naučno-tehnološki progres i svekoliki društveni napredak, kao i poredak neslobode, i njegova tehnologizacija pojavljuju kao dva pola i sadržaja procesa modernizacije i liberalizma.

2. Medijska konstrukcija ekonomskog liberalizma

Govoreći o ekonomskom liberalizmu u XX i na početku XXI veka, koji se usmerio na koncept slobodne trgovine i s njom povezano učenje o *laissez-faire*, treba imati na umu da je on svu snagu usmerio na rušenje ekonomskih barijera koje su rasle unutar zemalja i između njih, s jedne, i na borbu protiv svih oblika organizacija od antičkih društava do novih sindikata s druge strane. Taj pokret je još u XIX veku imao pristalice među ekonomistima, sledbenicima A. Smita i D. Rikarda, a među kojima su najistaknutiji bili R. Kobden i Dž. Brajton, koji su se u svojim delima borili za slobodno tržište. Zbog toga se, dobrim delom, kapital više nego i jednoj drugoj ideologiji nametnuo liberalizmu. On je najviše odgovarao ekonomskim gigantima, jer im je pružao mogućnost slobodne konkurencije. Mada je ekonomski liberalizam doživeo najteže udarce nakon Prvog svetskog rata i to od strane fašizma i komunizma, on je ipak uspeo da se u drugoj polovini XX veka oporavi i vrati u novoj formi, u kojoj ekonomski moćni pokoravaju slabije – u ovom slučaju nacionalne ekonomije nedovoljno razvijenih država.

Danas je ekonomski liberalizam, kao doktrina i politika, vezan za svetsku dominaciju bez obzira na to da li je to nacionalni interes ili ne. U stvari, najkrupniji kapital je jedini njegov korisnik, i to pod izgovorom da je za pravednu utakmicu (koja ne postoji), jer on koristeći kreditiranje nerazvijenih ili slabo razvijenih uništava svoje sada već slabe protivnike, a to su njihove nacionalne ekonomije i na taj način jednim delom dovodi u pitanje bezbednost tih država.

Ekonomski liberalizam sam po sebi ne bi mogao da se tako lako nametne da se nije koristio mitovima. Globalizacija je njegovo ideološko tkivo i ona se koristi

mitovima² koje širi, prvenstveno putem medija, u nameri da pridobije što veći broj pristalica. Ekonomski liberalizam je, u razvijanju sopstvenog mita, sveobuhvatnije od drugih ideologija posegnuo za tehnološkim dostignućima svoga doba. Film, radio, televizija, internet, čine sistem koji stvara mitove i koji je jedinstven u svim svojim delovima. On je masovnu kulturu doveo do toga da su film i radio prestali da budu umetnički mediji, a televizija je postala, po rečima koje je 1938. godine izgovorio američki novinar i esejist E. B. Vaj, „iskušenje savremenog sveta“. Oni su se, kako je to primetio T. Adorno, pretvorili u biznis, a svoju industrijalnost su počeli da brane time što su tvrdili da „se standardi uspostavljaju prema potrebama konzumenata...“ Rezultat svega je „zatvoren krug manipulacije... u kojem sistem postaje sve veći i sve jači. Niko i ne pominje činjenicu da je moć koju tehnologija ima nad društvom u stvari moć onih koji u rukama drže ekonomiju.“ (Adorno, Horkheimer, 2001: 2). Tako se desilo to da konzumentu nije ostavljena mogućnost izbora. Umesto njega, piše Adorno, izbor su pravili i prave producenti.

Premda je tu primedbu Adorno dao pre četrdesetak godina, ona se danas pokazuje još istinitijom. Naime, kao rezultat procesa kulturne homogenizacije, koji je naročito na nazi u poslednjih dvadesetak godina, ali i liberalizacije tržišta, tradicionalne zajednice i njihove kulture nestaju širom sveta, a ljudi postaju samo konzumenti masovne kulture koja dolazi iz razvijenog sveta, najvećim delom iz Sjedinjenih Država. Osim igranih filmova, koji imaju zapaženu ulogu u kreiranju mitova ekonomskog liberalizma, istaknuto mesto zauzimaju i dokumentarni filmovi koji promovisu „predstave naroda iz Istočne Evrope o tome kako žive „nenormalno“ i kako su „nenormalni“ u odnosu na „normalne“ Zapadnjake. To navodi mnoge od njih da protestuju i ruše režime koji su i sami postali simbol „nenormalnog“ (Fotopoulos, 1999: 10).

Da je i televizija u funkciji ekonomskog liberalizma govore brojni primeri, ali možda su najsvežiji izveštaji vezani za rat u Iraku – mediji su tvrdili da je pravi uzrok rata borba demokratskih zemalja sa severa protiv, po mir u svetu opasnog, režima s juga. U stvari iza svega stajala je borba za izvore nafte (Fotopoulos, 1991). Svako ko sumnja da je politika osvajanja Iraka i destabilizacije zemalja bivšeg SSSR-a u pozadini bila vođena ekonomskim motivima, treba da pročita *The New York Times* od 2. januara 1995. godine, pod naslovom *The New Great Game in Asia*. „Kao što su neki primetili, centralna Azija se ponovo pojavila kao mračno bojno polje među velikim silama koje su se međusobno poduhvatile u staroj geopolitičkoj igri. Zapadni eksperti misle da bi većinom neiskorišćeno, a bogato naftom i prirodnim gasom Kaspijsko more i zemlje koje ga okružuju mogli postati Persijskim zalivom u XXI veku. Cilj te ponovo oživele trke je da se, osim zauzimanja Iraka i sprijateljivanja s liderima bivših sovjetskih republika s čijih se teritorija može kontrolisati nafta, u isto vreme vrši neutralizacija ruske sumnjičavosti i da se radi na obezbeđivanju alternativnih cevovoda koji će omogućiti siguran dotok tog blaga na svetsko tržište... dok Vašington ulaže napore da osigura južni put, pošto trenutni put vodi preko Čečenije u kojoj traje rat“ (*The New York Times*, 1995: 2). Ta ideja

² U pitanju su politički mitovi poput mita o obećanoj zemlji, mita o izabranom narodu, mita o napretku, mita o vodi.

dovodi međunarodne multinacionalne kompanije u sukob s interesima ruskog kapitala, koji je ništa manje agresivan, jer i on nastoji da kontroliše eksploataciju nafte i gasa iz Azerbejdžana, Kazahstana i Turkmenistana.

Da su interesi multinacionalnih kompanija velikim delom već postali interesi velikih i moćnih država, vidi se i na osnovu sprege između vojno-industrijskih giganta i nacionalnih interesa država u kojima su locirani. O značaju militarizacije privrede i vojne moći dovoljno govori činjenica, da se on u najrazvijenijim zemljama Zapada pojavljuje ne samo kao instrument spoljne politike, već i kao bitna pokretačka snaga unutar države, kroz upošljavanje brojne radne snage, ogroman profit od prodaje oružja i opreme i stvaranje prostora za unosan plasman kapitala. (Milašinović, Kešetović, 2008: 204)³

3. Ekonomski liberalizam i vojnoindustrijski kompleks

Kao osnovni nosilac instrumentalizacije politike sile i vojnog faktora radi izazivanja kriza i konflikata u pojedinim državama ili regionima, javlja se u prvom redu moćni vojno-industrijski kompleks. Troškovi vojne intervencije unapred se uračunavaju u očekivane velike profite od prodaje oružja visoke tehnologije, velike preciznosti i razornosti najčešće nerazvijenim zemljama, koje su u savremenom periodu postala poprišta mnogih konflikata i ratnih sukoba. Na taj način težnja za hegemonizmom po svojoj prirodi i logici nameće stalnu potrebu za povremenim ratovima na raznim tačkama planete, jer rat, proizvodnja oružja i profit su nerazdvojni.

O organskoj povezanosti ekonomskog liberalizma i vojno-industrijsko-političkog kompleksa svedoči podatak ugledne istraživačke institucije *Brukings*, da je od 1945. do 2000. godine u svetu bilo više od 165 ratova, i da su oni nakon kraja hladnog rata prouzrokovali stotine hiljada mrtvih i preko 17 miliona izbeglica. Od 1946. do 1975. godine, Sjedinjene Države su u formi „izvoza demokratije i zaštite ljudskih prava“, vojno intervenisale u 215 slučajeva (Blachman, Kaplan, 2001), često radi isprobavanja efikasnosti sve sofisticiranijeg oružja, njegove uvećane proizvodnje i pre svega prodaje. Počev od Zalivskog rata do 1998. godine, američka vojska je intervenisala još pedeset i jedan put u trideset stranih zemalja (Ranković, 1998: 64). Cilj tih intervencija bio je, s jedne strane, spasavanje naklonjenih ili uspostavljanje prijateljskih režima, a s druge, obezbeđivanje pre svega interesa krupnog kapitala.⁴

Za potpuno razumevanje savremenog vojno-industrijskog kompleksa neophodno je ukazati na povezanost između visokih vojnih rukovodilaca i

³ Tokom 1998. godine, SAD su samo od prodaje oružja zaradile 19 milijardi \$, dok je u 1999. zarada uvećana za još 4,5 milijardi \$. Danas gotovo da nema privredne grane koja donekle ne zavisi od vojnih programa i investicija, koje se mere stotinama milijardi dolara godišnje, što uslovljava stvaranje čvrste sprege između vojne birokratije, vrhova krupnog kapitala, moćnih medijskih kuća i pojedinih visokih naučnih institucija.

⁴ Vezanost krupnog kapitala, politike i vrhova vojne strukture, nije samo obeležje Sjedinjenih Država; i u nekim drugim visokorazvijenim zemljama, npr. Japanu, vojna industrija je postala vodeća industrijska grana. Tako je 2000. godine Velika Britanija izdvojila za proizvodnju savremenog oružja blizu 20 milijardi \$; Francuska 19; Nemačka više od 10 milijardi \$ (Đorđević, 2001: 21).

predstavnik krupnog kapitala, jer više stotina milijardi dolara, koliko se godišnje izdvaja za potrebe armije, daje ogromnu moć onima koji imaju odlučujuću ulogu u njenoj raspodeli. Te strukture su naručioci vojne opreme (od klasičnih sredstava do savremenih kosmičkih), vrše planiranje potreba, zahteva, odlučuju o ulasku u dugoročne aranžmane s kompanijama, koje koristeći svoj uticaj na političku vlast, uspevaju da osiguraju donošenje odluke koje su u interesu i vojnog i civilnog sektora. Zato, stalno usavršavanje i modernizacija sredstava rata, kao i stvaranje ratnih žarišta, odgovara ne samo nacionalnim privredama visokorazvijenih država, već i uskom krugu pojedinaca koji kontrolišu i odlučuju o raspodeli najvećeg dela društvenog proizvoda, i usled toga istovremeno imaju najveći uticaj na planiranje i materijalizaciju političkih odluka, posebno onih koje se realizuju uz posrednu ili neposrednu primenu sile.

Na taj način, težnja za permanentnim dokazivanjem i učvršćivanjem političke, vojne i ekonomske moći i profita, prirodno izaziva potrebu za povremenim sukobima i ratovima širom nerazvijenog sveta i destabilizacijom manje razvijenih država. U skladu s tim, ekonomski liberalizam i militarizam početkom XXI veka proističe iz spoja planetarnog nasilja, ekstramoderne tehnologije, potrebe za ekstraprofitom i moći koja iz njega proizilazi. Na toj osnovi formira se vojna superiornost, značajnija od svake druge, kojom se vlada ili teži da vlada svetom. Visokosoficistirana tehnologija atribut je najsnažnijih korporacija i u neposrednoj je funkciji sve više militarizovanog kapitala.

Koreni dehumanizujućih tendencija ekonomskog liberalizma sadržani su u protivrečnoj logici kapitala, odnosno u nužnosti njegove koncentracije i centralizacije i potrebe za profitom, koja je rezultirala pokoravanjem drugih zemalja i tržišta, ili preciznije, kolonijalizmom i imperijalizmom u prethodna dva veka i neoimperijalizmom na početku trećeg milenijuma. Kako ističe H. Markuze, „liberalizam je taj koji iz sebe stvara totalno-autoritarnu državu, kao njeno vlastito dovršavanje na višem stupnju razvitka“. Da bi taj fenomen bio do kraja promišljen i razjašnjen, potrebno je ukazati na protivrečnosti i ograničenja liberalnog kapitalizma kao političke prakse i filozofije slobode.

Individualne slobode, vladavina prava i parlamentarna demokratija, samo su neki od elemenata liberalizma. Njegovu strukturu čine još i privatna svojina, tržište, profit i novac. S tim se prirodno javljaju načela surove konkurencije, „vučjeg stanja“, odgovornosti za vlastitu sudbinu, rizik privatne inicijative i poredak nejednakosti. A poredak nejednakosti, posebno one ekstremne nejednakosti, može se održavati samo uz pomoć sile koja prirodno teži potčinjavanju i totalnoj moći. Time je liberalizam kao politička praksa od svojih začetaka unutar sebe protivrečan i ograničen. Teza liberalnih teoretičara da je liberalizam proširio horizonte demokratije nesumnjivo je tačna ukoliko demokratiju uzmemo u njenom pravno-institucionalnom, odnosno proceduralnom smislu. Sasvim je drugi slučaj ako se ona posmatra u njenoj supstancijalnoj odnosno etičkoj dimenziji.

Drugo ograničenje liberalizma i liberalnog kapitalizma uopšte proističe iz kolonijalne i imperijalne politike država u kojima je nastajao. Da bi postigao cilj

privredno-proizvodne racionalnosti, neograničen razvoj nauke i tehnologije, smanjio stalno rastuću bedu, krize i revolucionarne ideje, liberalizam je morao ne samo da razbije okove feudalne vezanosti, već i da obezbedi nova tržišta. To se postiglo najpre kolonizacijom, odnosno imperijalnim osvajanjima. Time je u meri u kojoj se odnos slobode, demokratije i vlasništva na unutrašnjem planu smanjivao, u toj meri u odnosu na društva koja ne pripadaju krugu bogatih imperijalnih država taj odnos uvećavao.

Time se sasvim opravdano postavlja pitanje: da li u postindustrijskoj, odnosno, postmodernoj informatičkoj epohi, s planetarnim prodorom neoliberalizma kao ideologije i političke prakse postoje mogućnosti za nastanak nekog oblika diktatura. Odgovori su različiti. Ideolozi globalizacije i postindustrijskog društva polaze od determinističkog stava da napredak nauke, tehnološki i informatički razvoj, u sebi nose potencijale univerzalizacije proizvodnje i društveni razvitak uopšte. Autoritarnost nije povezana ni sa jednim aspektom tehnizacije i modernizacije. Posmatrano iz tog ugla teoretičari globalizacije su svakako u pravu, jer tehnika sama po sebi nije ni dobra ni loša, ona kao takva ne proizvodi ni nasilje ni teror. Međutim, oni ne uzimaju u obzir razmatranje unutrašnje ograničenosti i protivurečnosti kapitalizma, posebno ekonomskog liberalizma i (neo)liberalizama kao ideologije i političke prakse, kao ni sve, a posebno one ekstremne, aspekte njegovog spoja s ekstramodernom tehnologijom. Osim toga, mondijalisti ne uzimaju u obzir još dve važne činjenice: prvu, da „sloboda i nasilje, blagostanje i siromaštvo, građanski mir i rat napolju, veoma često idu zajedno. Prvi članovi tih opozitnih parova važe za poredak u tim državama, drugi za njihovu politiku prema ostalima narodima i državama. Demokratija iznutra, proizvodi hegemoniju spolja; i drugu, da moderna tehnika i tehnologija, spojene s „kulturom“ nasilja, svesno podsticanim i usmeravanim osećanjima mržnje prema nekom objektu–neprijatelju, terorom i silom zakonomerno proizvode moderni totalitarizam“ (Vidojević 1999).

4. Liberalizam, demokratija i autoritarnost

Koncentracija kapitala uzrokuje stvaranje veoma kompleksnog sistema veza i odnosa u svetskom sistemu kapitala, ali i u odnosima politike odnosno države i privrede. Povratak politike i države u privredu ne znači inferiornost monopolističke privrede. Naprotiv, oni čine dva glavna aspekta postmodernog društva, podjednako snažna i u odnosima međuzavisnosti. Organska povezanost države i privrede posredstvom ekonomskog liberalizma proističe iz činjenice da multinacionalne korporacije, pored privredne, imaju i nesumnjivu političku moć koja se povećavala uporedo sa širenjem moći države. Ekonomski rast moćnih korporacija utiče direktno na moć države koja je najvažniji instrument vladajuće ekonomsko-vojne i političke elite. One su, dakle, jedan od najvažnijih izvora moći države. S druge strane, kompanije su ne samo važni već najčešće i osnovni instrumenti materijalizacije državne politike na međunarodnom planu. Zato države pri realizaciji svoje politike polaze najvećim delom od interesa svojih kompanija, nastojeći da nekim ideološkim ili političkim gestom ne ugroze njihove interese u

određenom regionu. Zahvaljujući prirodi odnosa s multinacionalnim kompanijama, savremena država je toliko ojačala i proširila svoje funkcije, da se veoma udaljila od svojih polaznih liberalnih osnova.

Slom sistema realsocijalizma proizveo je značajne novine u temeljnim obeležjima savremenih formi autoritarnosti, pre svega u formi terora. Teror kao suština autoritarnog sistema, u postmodernom masovnom društvu neuporedivo je podnošljiviji od onog koji je sproveden u klasičnim diktatorskim režimima. Kvalitativna izmena u sprovođenju terora jeste pomak od neposredno fizičkog ka informacionom teroru. To ne znači da fizički teror (ili pretnja njime) nije prisutan; on je samo modifikovan kroz rad moćnih satelitskih špijunskih mreža (poput EŠALONA ili MEMEX-a), kojima se može prislušivati svaka komunikacija, telefon, i-mejl ili teleks u svetu. Koreni tih tendencija sadržani su u samoj protivrečnoj logici kapitala, odnosno, proističu iz nužnosti njegove koncentracije i centralizacije i „slepe“ potrebe za profitom, koja je rezultirala pokoravanjem drugih zemalja i tržišta, ili preciznije, kolonijalizmom i imperijalizmom u prethodna dva veka i neoimperijalizmom na početku trećeg milenijuma.

Među najvažnijim kriterijumima koji neki režim vlasti definiše kao autoritaran, prema mišljenju Z. Bžežinskog, jesu centralističko upravljanje i kontrola celokupne ekonomije posredstvom birokratske koordinacije ranije nezavisnih delova društva. Uvažavajući tu činjenicu, koreni tih tendencija u političkoj praksi nekih najrazvijenijih zapadnih država nalaze se najvećim delom u korporativnoj organizaciji kapitalističke privrede i njene organske povezanosti s državom. O tome najbolje govori podatak da više od 80% svetskog tržišta kontroliše relativno mali broj multinacionalnih kompanija, odnosno da svetskom ekonomijom dominira 500 multinacionalnih korporacija, koje uz pomoć MMF-a i Svetske banke diktiraju ekonomski razvoj na globalnom planu, pri tom raspoložuci sredstvima i godišnjim prometom koji znatno nadmašuje bruto nacionalni proizvod većine zemalja u svetu (Bottomore, 1993). Moderna kapitalistička država i korporativna privreda čiji su organizacioni oblici multinacionalne i nadnacionalne kompanije, uz mondijalističku ideologiju, danas čine nerazdvojivu celinu.

Deregulacija, odnosno povratak politike i države u privredu, kako u nacionalnim tako i međunarodnim okvirima, ne znači inferiornost monopolističke privrede; naprotiv, oni čine dva glavna aspekta postmodernog društva, podjednako snažna i u odnosima međuzavisnosti. Koncept „minimalne“ države, kako u doba liberalnog kapitalizma, tako i danas, mnogo je više činio ideološku kategoriju liberalne i neoliberalne doktrine nego realan poredak odnosa, a što je F. Nojman ubedljivo pokazao u analizi te države.⁵ Organska povezanost države i privrede proističe iz činjenice da multinacionalne korporacije, pored ekonomske, imaju i nesumnjivu političku moć koja se povećavala uporedo sa širenjem moći imperijalne države. Njihovi zajednički

⁵ Liberalna država je uvek bila jaka i moćna kada su to zahtevale politička i socijalna situacija i građanski interesi. Ona je vodila ratove i suzbijala štrajkove, svoje interese štitila jakim flotama, branila i proširivala granice jakim vojskama, dok je policijom uvodila „red i poredak“. (Nojman, 1974: 22–25).

interesi i ciljevi na međunarodnom planu uticali su na sinhronizaciju strategije i taktike kako u klasičnom kolonijalnom tako i u savremenom postkolonijalnom periodu. Njihovi prerogativi su međuzavisni i dogovorno ih dele. Ekonomski rast moćnih korporacija utiče direktno na moć države koja je najvažniji instrument vladajuće ekonomsko-vojne i političke elite. One su, dakle, jedan od najvažnijih izvora moći države i u XXI veku. S druge strane, kompanije su ne samo važni već najčešće i osnovni instrumenti materijalizacije državne politike na međunarodnom planu.

Saradnja između ideologije neoliberalizma, kapitalističke države i multinacionalnih korporacija danas se može sagledavati kroz najrazličitije manifestacione oblike. Kraj XX i otpočinjanje XXI veka karakteriše revolucija u sferi proizvodnje koja se zasniva na informatičkim tehnologijama, finansijskim tržištima, virtuelnom kapitalu i fuzionisanju mega-kapitala.⁶ Pored pozitivnih uloga u procesu globalizacije privrede i celog sveta, njihova zajednička delatnost i nastupanje obiluju i krajnje negativnim sadržajima. Negativne posledice združenog nastupa manifestuju se najčešće kroz veštačka izazivanja kriza i konflikata, vođenje ekonomskog protekcionizma, formiranje monopolističkih cena i dampainga, sprovođenje raznih ekonomskih sankcija, blokada, ili vršenjem ekonomskih pritisaka posredstvom mehanizama međunarodnih finansijskih institucija (MMF, Svetska banka) i, uopšte, mehanizama globalnog svetskog tržišta. Zahvaljujući tome su multinacionalne korporacije postale izuzetno moćan faktor posredstvom kojeg vlade razvijenih kapitalističkih zemalja izdižu državne interese na globalni nivo.

Tendencije autoritarnosti nastale na osnovama neoliberalne ideologije i korporativne privrede, i iz unutrašnje strukture kompanija uopšte, primetne su u celom svetu. Stoga je paradoks savremene korporativne privrede ne samo to što razara zemlje u razvoju, već što sa sobom nosi i tendenciju pauperizacije masa u razvijenim zemljama. Sociološka istraživanja pokazuju da je za „poslednjih 30 godina, procenat srednje klase na zapadu opao sa 65% na 45%. Desetine miliona ljudi ostaju bez posla, identiteta i budućnosti, dok štrajkovi i kriminal ozbiljno ugrožavaju establišment. Zbog toga je jedino rešenje za Zapad nametanje totalitarne vladavine ostatku sveta“, ističe E. Vlajki.

Da bi se ideje neoliberalizma i globalizacije uopšte, što bolje implementirale u društvo, neophodna im je podrška medija. Na tom polju služi im televizija, jer ona, uz internet, ima nesumnjivo najveći uticaj na publiku. Ona je preuzela dobar deo uloge koja je pripadala raznim kulturnim institucijama u prošlosti... Istraživanja pokazuju da televizija mladima pruža živu fantaziju, ali i podstiče kriminalno, nasilno, senzacionalističko i nepristojno ponašanje, te, prema tome, predstavlja skup vrednosti koje su u potpunosti suprotne vrednostima ukorenjenim u društvenim institucijama kao što su porodica, škola i crkva. Osim toga ona deluje ideološki i zbog toga je osim

⁶ Tokom 1998. godine, u Evropi je fuzionisano 16.317 kompanija, u SAD ukupno 14.408. U tome nije obuhvaćeno samo bankarstvo (frankfurtsko-londonsko s preko 2. biliona finansijskog potencijala) nego i industrija (farmaceutska, aluminijuma, duvana), potom promet hrane, mediji i zabava, kao i vojna industrija. Svetske integracije su oličene u OPEC-u, STO, EU i NATO-u (Ranković, 2000: 16).

interneta glavni provodnik globalizacije. Televizija ističe od strane globalizacije poželjne vrednosti, njeno „ideološko delovanje može biti manje ili više delotvorno, ali je uvek tu i mi o njemu moramo razmišljati u okviru delovanja na društvo uopšte, a ne na posebne jedinice ili grupe.“ (Kvin, 2000: 253).

Osim putem medija, ekonomski liberalizam vrši uticaj direktno se mešajući u političke sukobe ili ih izaziva. Da bi se svet globalizovao, nužno je pacifikovati regione gde su nacionalne, verske ili rasne distance i konflikti mogući. S druge strane, treba pristupiti destabilizaciji bezbednosti onih država koje se suprotstavljaju prodoru multinacionalnog kapitala i koje vode računa o socijalnom programu, te na taj način izazvati promenu vlasti koja će da obezbedi nesmetan prodor istog. Dok multinacionalni kapital vrši prodor, a svoje namere skriva iza sopstvenog ideološkog tkiva – globalizacije – u svakoj državi koja se tek nađe na udaru, posledice te makropolitike se osećaju u svim socijalnim sporama: penzionoj reformi, zdravstvenoj reformi, nepoštovanju kolektivnih ugovora, privatizaciji visokoškolskog sistema, ukidanju prava studentskih organizacija (Kirn, 2010: 125–126) i slabljenju moći sindikata, što vrši destabilizaciju zemlje, a kod stanovnika izaziva osećaj socijalne dezorijentacije i nezainteresovanosti za odbranu državnih interesa te tako utiče na slabljenje celokupnog bezbedonosnog sistema. To je dobrim delom globalizacija uspeła da postigne koristeći se svim ideologijama. Isto govori da krajnji cilj ekonomskog liberalizma nije određeni tip države već potpuna dominacija multinacionalnog kapitala. Na primer, nacionalizam Sjedinjenih Država dobro joj je došao kako u primeni sile koju su vodeći američki političari zapakovali svojim biračima pod sloganom „odbrane vitalnih američkih interesa“, „odbrane demokratije“ i „odbrane američkog načina života“ tako i u agresivnosti američkog tržišta koje je putem medija uspeło da svetetu nametne nove standarde oblačenja, izgleda i ishrane.⁷

Globalizacija je, kao svetski proces, ušla i u svet socijaldemokratskih partija koje su internacionalizam stavili kao opreku nacionalizmu. Još u korenu nastanka socijalizma leži, proklamovano od strane Marksa i njegovih sledbenika, osećanje solidarnosti svih radnika sveta, zbližavanje naroda i stvaranje jednog višeg, jedinstvenog društva uređenog po socijalističkim načelima. Zbog toga, jedan od osnovnih zadataka internacionalizma bio je borba protiv šovinizma i nacionalne isključivosti, što je globalizacija preuzela i usmerila u pravcu borbe protiv sistema nacionalnih ekonomija. Tako da je od kraja XX veka internacionalizam sve više počeo da koristi krupni međunarodni kapital u svojoj nameri da izvrši globalizaciju koja bi mu trebala pomoći u skidanju ekonomskih barijera koje mu nameću nacionalne državne ekonomije. Premda je nekada internacionalizam smetao sopstvenicima ekonomske moći, danas, oni ga, kao što se, na primer koriste nacionalizmom Sjedinjenih Država, upotrebljavaju u cilju učvršćivanja svoje vlasti na svetskom nivou. Tako je maksima socijaldemokrata i komunista – da internacionalizam nije samo moralna zapovest već potreba da se izbegne greh nacionalizma – odlično iskorišćena od strane pobornika ekonomskog liberalizma.

⁷ Više o tome u: Gavrilović, 2004.

Da bi ojačao svoj mitološki aspekt, ekonomski liberalizam je svuda deklarativno nastupio izjašnjavajući se za branitelja političkih sloboda. Radeći u tom cilju, on je angažovao čitav niz istaknutih naučnika i političara koji su uzeli u zadatak da pred svetom prikažu njegovu čovečnost. Za M. Fridmena ekonomski liberalizam se identifikovao sa slobodom, te je postao „vrsta ekonomske organizacije koja podrazumeva neposrednu slobodu, imenom, takmičarski kapitalizam, takođe promovise političku slobodu zato što odvaja ekonomsku moć od političke moći i u tom smislu omogućuje da jedan drugome budu protivteža.“ (Friedman, 1963: 9.) Te „dve ideje o slobodi ljudskog roda i ekonomskoj slobodi rade zajedno u nameri da ostvare njihovu najveću upotrebu u Sjedinjenim Državama“, te nas ne treba čuditi to što su upravo Sjedinjene Države danas njihov najznačajniji „promoter“ (Friedman, 1979: 359). Danas je očito da se u toj ideologiji, koja je svoje mesto našla došavši iz sveta ekonomije, vrednost individue i takmičarskog duha više ceni od kolektivnih i solidarnih vrednosti koje neguju mitovi nacionalizma, nacizma i komunizma (Polanyi, 1957: 14–15).

Ni nacionalistički orijentisani pokreti i stranke nisu ostali imuni na njega. Mada protežiraju nacionalni kapital, one puštaju strani kapital u zemlju i omogućavaju mu nesmetano širenje. Takav primer pružaju zemlje bivše Jugoslavije u kojima i kada su nacionalno orijentisane stranke na vlasti, multinacionalnom kapitalu se otvaraju vrata gradova i nude najbolje lokacije. To ni malo ne smeta nacionalnim vođama da „misionarski propovedaju“ biračima kako se s mnogo ljubavi i pažnje brinu za većito ugrožene nacionalne interese. Osim prodora stranog kapitala, koji je prvenstveno zainteresovan za preuzimanje kompanija od vitalnog državnog i nacionalnog interesa (poput telekomunikacija, naftnih kompanija, pošte, elektrodistribucije i distribucije vode), na tržištu se nalaze i krupni domaći kapitalisti – preprodavci čiji megamarketi diktiraju cene koje su po pravilu više nego na Zapadu. To otuda što su domaći nosioci krupnog kapitala uglavnom partijski finansijeri i povlašćeni preprodavci bez prave konkurencije.

I dok krupni domaći kapital pronalazi svoje mesto u sistemu ekonomskog liberalizma, diktirajući kurs domaće valute uvek tako da uvoz bude povlašćen u odnosu na izvoz, jer ih izvoz preterano ne interesuje, uporedo se širi sprega s političkim strankama kojima donacije uvek dobro dođu da bi se domogli vlasti ili je zadržali. Uporedo s tim, privatizacija, na kojoj se insistira u zemljama u tranziciji, pretvara se najvećim delom u tajkunizaciju, a demokratizacija u demoralizaciju osiromašenih i nezaposlenih, što dodatno destabiliše bezbednost zemlje. Zbog toga se opis država na prostoru bivše Jugoslavije koje su ušle u proces tranzicije svodi na sledeće: moćne stranke, slaba država, snažni sopstvenici krupnog kapitala, nemoćni sindikati i raširena korupcija.

Danas, nakon udara svetske ekonomske krize, države koje se nalaze u moralnoj i materijalnoj agoniji bore se u naporu da se teret ekonomske krize ne svaljuje samo na radnike, nezaposlene i penzionere. Postoje pokušaji, poput Hrvatske, koja ima nameru da na pravi način oporezuje krupni kapital i banke koje uživaju u povlasticama korumpirane ekonomije te da tako širi slojevi stanovništva izbegnu dodatni ekonomski udar. Na ta nastojanja, predstavnici krupnog kapitala

odmah su se javili u medijima i optužili vladu Hrvatske da radi na stvaranju „antipoduzetničke klime“. Dakle, više nego očito je da krupni kapital ne ide za celovito pravednom socijalnom državom, već usko poreznom u kojoj bi mogao, što je više moguće, da izbegava državne obaveze.

Kod zemalja u tranziciji ima i primera da globalizacija i prodor krupnog kapitala ne prate političke promene, već pojedina društva ostavljaju onakvima kakva su zatekli, a političke pritiske vezane za društvene i političke promene ostavljaju svojim političarima na Zapadu da traljavo odrađuju. Takav primer pruža Bosna i Hercegovina, u koju postepeno ulazi krupni kapital, ali i dalje ostavlja nacionalnim i verskim vođama da vode računa o svojim usko nacionalnim interesima, pod uslovom da ne diraju u sopstvenike ekonomske moći i njihov dospeli kapital.

Proces sekularizacije koji je duboko promenio društva na Zapadu u drugoj polovini XX veka, prateći neoliberalizam, u pomenutoj zemlji nije ni u XXI veku ugledao svetlost dana. Razloga je to što se za rezultat sekularizacijskih procesa smatra odvojenost Crkve od države, a u BiH ti procesi su postojali samo za vreme socijalističke Jugoslavije. Pošto oni nisu bili rezultat društvenog razvoja sličnog ili identičnog s onim u Zapadnim državama već sastavni deo „programirane državne ateizacije društva“, oni su, s nestankom real-socijalističke ideologije i razbijanjem Jugoslavije, potonuli i bili poplavljeni sirovim etničkim nacionalizmima gde su verske vođe pronašle prostor za svoje dejstvovanje i uticaj u društvu. Povratak „svetoga“ u svakodnevni društveni i privatni život modernog čoveka traži odgovor na pitanje nije li sekularizacija u BiH „moderani mit“, odnosno da li je ona uopšte ikada i postojala u toj zemlji, jer je u njoj religijsko u proteklih dvadeset godina dobilo ne samo javnu nego i snažnu nacionalnu, političku, odnosno stranačku legitimaciju. Stiče se utisak u toj zemlji da ako niste rimokatolik, ne možete da budete dobar Hrvat, ako niste musliman i ne postite ramazan, niste dobar Bošnjak, odnosno, ako ne prihvatate vrednosti svetosavlja ne možete da budete dobar Srbin.⁸ U tom smislu, u Bosni i Hercegovini je već započeo XXI vek kao svojevrsna kombinacija neoliberalizma u ekonomiji, praćenog globalizacijom u medijima, ali i uticaja religijskih institucija na svakodnevni život, koje više drže do očuvanja

⁸ Početkom devedesetih, verske zajednice u BiH su u priličnoj meri pomogle pobedi nacionalnih stranaka, jer su religijske vođe, ali i njihovi podređeni na svim nivoima, smatrali da je došlo vreme da političku legitimaciju dobiju nacionalne religije. Političke i verske vođe se tada pojavljuju svuda zajedno, međusobno se darivaju: religijske vođe su davale duhovnu potporu svojim političkim i nacionalnim vođama, a političke vođe su darivale materijalnim, ponajviše novčanim darovima predstavnike svojih nacionalnih, odnosno, verskih zajednica koji su uz njihovu pomoć gradili svoje verske objekte i tako omeđivali životni nacionalno-religijski prostor. Tako na primer, reis-ul-ulema Mustafa ef. Cerić i dalje nastoji da bude neupitan tumač nacionalnih interesa Bošnjaka, kardinal Vinko Puljić, drugi biskupi kao i redovnički poglavari, nastoje da budu tumači temeljnih nacionalnih interesa Hrvata i u tom smislu izlaze s predlozima o budućem uređenju BiH, dok kao suprotan primer, da stranke uzimaju sebi zasluge za ponovnu prisutnost verskog života u narodu, daje Srpska demokratska stranka. Oni tvrde da je izvor svih nacionalnih i političkih ciljeva SDS-a „pravoslavna hrišćanska vera“ i da odnos prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi ima najviši značaj. Osim toga, stranka u svoje zasluge ubraja i napore oko vraćanja bivših komunista pod okrilje crkve. Zbog toga ne treba da čudi da su u predizborno vreme religijske zajednice postajala poželjna hodočasnička mesta nacionalnih lidera, gde su dolazili po „očinski“ blagoslov. Takva sprega ne treba da nas iznenadi, kao ni činjenica da ni jedan verski vođa nije osudio ni jednog „svog“ političkog lidera koji je na putu u „svoju obećanu zemlju“ počinio zločine.

političkih pozicija koje su u društvu stekle tokom ratnih devedesetih uz pomoć tadašnjih nacionalista, nego do istinskih vrednosti vere i čovekoljublja.

Ideja o uspostavljanju globalnog poretka dovela je u direktan sukob liberalizam s nacionalizmom, i to na kraju XX veka. Globalizacija utiče na pokretljivost ljudi, pa je upravo taj element, među ostalima, doveo liberalizam u sukob s nacionalizmom. Globalizacija donosi snažne pokrete među državnim granicama, međunarodne masovne migracije, uglavnom, iz siromašnih u bogate zemlje, što je posebno čest slučaj u zemljama kao što su Sjedinjene Države, Kanada i Australija. U Evropi se dešava isti proces. U njoj transformacije svetske ekonomije oslobađaju ono što su ratovi XX veka, sa svojim genocidima i masovnim preseljenjem stanovništva napravili, to jest mozaik etnički homogenih nacionalnih država (Hobsbaum, 2008: 87). Mada nacionalno homogene države osećaju udare globalizacije u njim se budi narodno ekonomsko neprijateljstvo prema masovnim imigracijama i otpor pretnjama grupnom kulturnom identitetu. Snaga ksenofobije pokazuje se u činjenici da ideologija globalizovanog kapitalizma slobodnog tržišta, koja je već prešla s međunarodnih institucija i dominantnih nacionalnih vlada na male novostvorene države, kao u slučaju zemalja s prostora bivše Jugoslavije, uopšte nije uspela da uspostavi slobodno međunarodno pokretanje radne snage, za razliku protoka kapitala i trgovine. Ipak, u nečemu je uspela, a to su opadanje i propast seljaštva, koje je, na primer, do polovine XX veka na prostoru bivše Jugoslavije činilo glavnu masu stanovništva i temelj njene ekonomije, zatim, odgovarajući uspon gradskog stanovništva, zamena sveta usmene komunikacije svetom univerzalnog čitanja i pisanja rukom ili mašinom, odnosno kompjuterom, i konačno, postepeni preobražaj u položaju žena.

Mada bi globalizacija trebalo da umiri i postepeno potpuno eliminiše sukobe u svetu i napetosti koje su ranije vodile u ratove i kataklizme, ona u tome do danas nije uspela. Na prostoru bivše Jugoslavije se pokazalo da su društva u tranziciji neminovno pod udarom pljački i korupcija. Sve to donosi brži rast nejednakosti, koja nastaje ne samo zbog neophodnosti da društvo prođe kroz tranziciju, već i zbog toga što je globalizacija dobrim delom nekontrolisana, pa je time postala prirodni inkubator za nepravdu i nestabilnost. Nejednakost i neuspeh malih nacionalnih ekonomija da se snađu u među moćnim međunarodnim kompanijama odveli su, tako, jedan manji deo stanovništva bivše Jugoslavije u nostalgiju za prošlim vremenima, a veći deo u ponovo sve snažniji nacionalizam, što se ogleda u novim individualnim napadima i sukobima koji izbijaju u sve većem broju.

Postavlja se pitanje ko su onda istinski dobitnici a ko gubitnici ekonomskog liberalizma i globalizacije. Jedini dobitnik je krupni kapital, koji se u tom procesu premešta prema slobodnoj volji u traganju za jeftinijom radnom snagom, povećanjem proizvodnje i pojeftinjenjem proizvoda; on se u tome kreće od Zapadne Evrope, preko zemalja u tranziciji, do dalekog istoka, a ako se pokaže isplativim (ako radna snaga na Dalekom istoku postane skuplja), napraviće i ceo jedan polukrug do siromašnih zemalja Afrike. Gubitnici tih procesa su nacionalne države čije se političke funkcije i snaga gube, a ekonomska moć minimalizuje. I konačno, najveći gubitnici su široki slojevi stanovništva, koji se velikim delom ne snalaze u takvim političko-ekonomskim

uslovima, jer su gubljenje posla, prekvalifikacija i doškolanja, neadekvatna socijalna i medicinska zaštita i neoprezno nagomilani lični krediti, koje većina nije u stanju da isplati, postali deo svakodnevna pojava.

5. Umesto zaključka

Ideologija ekonomskog liberalizma i doktrine neoliberalizma uopšte sadrži u sebi ne samo isključivost, već i snažna imperijalna obeležja, a time i komponentu državnog nasilja. Tako se neoliberalizam pretvoren u državnu politiku i ideologiju često stavlja iznad prava i sloboda, kada je reč o pravima i slobodama drugih naroda i država, radi zaštite nacionalnih i drugih interesa Zapada, tolerišući i upotrebu otvorenog nasilja. Upotreba, čak i glorifikacija sistemskog nasilja u ime državnih razloga, predstavlja tačku koja je zajednička liberalizmu i totalitarizmu i pored velikih razlika među njima u pogledu političkog režima i doktrine. Međutim, te razlike postaju irelevantne za one države i narode koji su objekti nasilja u ime ekonomsko-političkih liberalnih vrednosti. Kako tvrdi profesor Vidojević, čak i kada postoje izrazito autoritarni i prototalitarni modeli vlasti u pojedinim državama, upotreba spoljašnjeg nasilja radi rušenja tih režima stavlja u istu ravan rušioce i te režime, jer su žrtve najvećim delom oni koji su najmanje odgovorni za prirodu tih režima. To otuda što liberalizam vrlo lako napušta vlastita načela i deluje kao otvoreni cinizam u kom sila zauzima mesto prava i proklamovanih normi ponašanja.

Proizilazi da isprepletanost centara ekonomske, vojne i političke moći zakonomerno vodi slabljenju pluralizma i koncentraciji moći. Interesi krupnog i sve više militarizovanog kapitala, različite nagodbe i koalicije između političara i političkih partija koje su naizgled različitih ideoloških usmerenja, kao i ogromne količine novca vrlo sumnjivog porekla, koji se ulaže u njihove predizborne kampanje, nije nešto novo, slučajno ili privremeno u razvoju liberalne demokratije. Time su vrednosti liberalizma, koje su civilizacijska tekovina, sve manje ostvarive u uslovima korporativne vlasti, težnje za dominacijom i profitom kao najvišim ciljem.

6. Literatura

- Adorno, T., Horkheimer, M. (2001). *The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception*. In:
 Avramov, S. (1998). *Trilateralna komisija*. Veternik: Idin.
 Blachman, B. M., Kaplan, S. S. (2001). *The USE of the Armed Forces as a Political Instrument*.
 Durham, M. G., Kellner, D. M. (eds.) *Cultural Studies – Key Works*. Blackwell Publishing.
 Fotopoulos, T. (1991). *The Gulf War: The First Battle in The North-South Conflict*. Athens.
 Fotopoulos, T. (1999). Mass media, Culture and Democracy. *Democracy & Nature*, Vol. 5:1, p 33–64.
 Friedman, M. (1979). *Free to Choose*, London: Harcourt Brace.
 Gavrilović, D. (2004) *Svetlost i tama savremenog sveta 1775 – 2000*. Banja Luka.

- Gavrilović, D. (2010). Lakoća manipulacije. *Mitovi liberalizma*. Novi Sad.
- Goldberg, D. T. (1993). *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*. Oxford: Blachwell.
- Hobsbaum, E. (2008). *Globalizacija, demokratija i terorizam*, Beograd: Arhipelag.
- Kenedi, P. (1999). *Ušpon i pad velikih sila*. Podgorica: CID.
- Kešetović, Ž., Milašinović, S. (2009). *Bombs in Mercator and Kosovo Crisis*, Riešenje krizovych situaciji v špecifickom prostredi: 14. Medzinardna vedecka konferencia. Žilina: Fakulteta špecialneho inžinierstva.
- Kirn, G. (2010). Očrt tranzicije v kapitalistično nacionalno državo kot projekt liberalne pomladi oziroma killing us softly po slovensko. *Mitovi liberalizma*. Novi Sad.
- Kvin, D. M. (2000). *Televizija*. Beograd: CLIO.
- Milašinović, S., Kešetović Ž. (2008). *The Role of Military-Industrial Complex in Development of Economy*, Zbornik sa Međunarodnog naučnog skupa Razvojne strategije preduzeća i privrede. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Milašinović, S., Kešetović, Ž. (2008). Društveni konflikti i medijska konstrukcija. *Kultura polisa*, god. 5, br. 8/9/10.
- Nojman, F. (1974). *Autoritarna i demokratska država*, Zagreb: Naprijed.
- Polanyi, K. (1957). *The Great Transformation*, BostonMa: Beacon.
- Ranković, M. (2000). Nova paradigma moći. *Sociološki pregled*, Vol. XXXIV, No. 3–4.
- Schwarz, B. (1996). Mit o raznolikosti: američki vodeći izvozni artikal, *Sociološki pregled*, No.1
- The *New York Times*. 2. 1. 1995. The New Great Game in Asia.
- Vidojević, Z. (1993). *Društveni sukobi od klasnih do ratnih*. Institut za novinarstvo. Beograd.
- Washington, D. C. Brookings Institution, www.brook.edu/index/analysisandcommentary, 10. 9. 2006.

THE INFLUENCE OF ECONOMIC LIBERALISM ON COUNTRIES IN TRANSITION

Summary

Speaking about economic liberalism which has taken direction towards the concept of free trade and towards the doctrine connected with it about *laissez-faire*, one shall have in mind that it focused all its strength towards removing all economic barriers which have grown inside and between the countries on one side, and towards the fight against all forms of organizations from antique societies up to new syndicates on the other side. It conformed the most to economic giants, because providing them with the possibility of free competition in which bigger and stronger can equally freely overrun weaker and smaller. Although economic liberalism experienced the strongest strikes after the First World War by Fascism and Communism, it managed to recover in the second half of the XX century and to come back in a new form, in which powerful have even more power to use it cruelly, as they usually always have, to run over weaker – in this case national economies.